

**ER EUROPA
KRISTENT?**

Af samme forfatter

Leibnitz et la Chine, 1972

"Le Nouvel Esprit scientifique" de Gaston Bachelard, 1972

Afghanistan. Islam et modernité politique, 1985.

(På dansk som *Afghanistan: Islam, politik og modstand*, 1991)

Afghanistan. L'èternité en guerre, m. fotos af Philippe Guérillot, 1986

L'Échec de l'islam politique, 1992

(På dansk som *Skakmat. Politisk islam: et alternativ for de muslimske samfund?*, 1993)

Thermidor en Iran, s.m. Fariba Abdelkhab og Jean-Francois Bayard, 1993

Groupes de solidarité au Moyen-Orient et en Asie Central, 1996

La nouvelle Asie Centrale ou la fabrication des nations, 1997

Iran: Comment sortir d'une révolution religieuse? M. Farhad Khosrokhavar, 2003

L'Asie Centrale contemporaine, 2001, 2005, 2010, 2013

L'Islam mondialisé, 2003

(På dansk som *Den globaliserede islam*, 2004)

Les Illusions de 11 septembre. Le débat stratégique face au terrorisme, 2002

Réseaux islamiques. La connexion afghano pakistanaise (m. Maryam Abou Zahab), 2002

La Turquie aujourd'hui. Un pays européen? 2004

La Laïcité face à l'islam, 2005

Le Croissant et le Chaos, 2007

La Sainte Ignorance. Le temps de la religion sans culture, 2008

En quête de l'Orient perdu. Entretiens avec Jean-Louis Schlegel, 2014

La Peur de l'islam. Dialogues avec Nicolas Truong, 2015

Le djihad et la mort, 2016

(På dansk som *Jihad og døden*, 2017)

Olivier Roy

ER EUROPA KRISTENT?

Oversat af Birgitte Rahbek

Forlaget Vandkunsten 2019

Indhold

INDLEDNING 9

KAPITEL 1

Den kristne arv: En selvfølgelighed 15

Arv eller ej fra kristendommen 15

Paven og Kejseren 18

Den protestantiske Reformation 20

Religionskrigene og Den Westfalske Stat: 1517-1648 23

Religionernes manglende evne til at skabe fred 24

Den moderne stat og religionernes status 29

Kristendommens globalisering 32

KAPITEL 2

Sekulariseringen af Europa: En afkristning? 39

De to former for sekularisering 39

Det Andet Vatikanerkoncil, begyndelsen til enden? 45

Når den kristne identitet ikke er troen på Kristus 50

Vil den kristne identitet overleve troens endeligt? 54

KAPITEL 3

Kan man forankre moralen uden for religionen?

Kirken mod modernismen (1864-1964) 57

Oplysningstidens filosofi og moralens sekularisering 58

Den katolske kirkes anti-modernistiske reaktion 63

KAPITEL 4

Det religiøses selv-sekularisering Kirken træder ind i moderniteten 73

Den protestantiske verden 76

Det Andet Vatikanerkoncils teologiske reform 81

KAPITEL 5

Det antropologiske brud i 1960erne 89

Krisen i 1968 og det antropologiske brud: En ny
europæisk kultur 90

Institutionaliseringen af "værdierne" fra 1968 94

KAPITEL 6

Den religiøse løsrivelse: Encyklikaen *Humanae vitae* (juli 1968) 101

En ny front: Seksualmoralen og en antropologisk
vending 101

En sand katolsk vækkelsesbevægelse 108

Den europæiske katolicismes nye sammensætning 113

De kristendemokratiske partiers forsvinden 122

Kirken og den politiske forbindelses dilemma 124

KAPITEL 7

Identiteten og værdierne: Hvilket Europa over for den Anden? 129

De to fronter i værdikrigen: Det amerikanske
eksempel 129

Værdikampens to fronter i Europa 132

Debatten om den kristne identitet 137

Kirken mellem identitet og værdier 139

Kirken over for islam 141

Kirken og den verdslige offensiv 143

Den sekulære kristne kultur og populismen 148

KAPITEL 8

Det kristne Europas endeligt eller religionens endeligt? 157

Islam, katalysator for den religiøse udvikling i Europa 158

Når Europas sekularisering fremmes af domstolenes

afgørelser 164

1. *Lovene om de religiøse symboler* 164, 2. *Omskærelsen* 165,

3. *Rituel slagtning* 168, 4. *Blasfemien* 169, 5. *Ophævelsen*

af den klerikale immunitet 172, 6. *Den bureaukratiske
regulering* 176

Forsvaret for den kristne identitet: Et bidrag til sekula-
riseringen af de europæiske samfund 178

1. *Den muslimske kvindes tørklæde – og nonnens* 180,

2. *De schweiziske minareter* 181 3. *Sagen om krucifikset* 182

Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol og reli-
gionen 183

KONKLUSION 189

Indledning

Tre af det moderne Europas fire grundlæggere (Robert Schuman, Alcide De Gasperi og Konrad Adenauer) var fromme katolikker (men ikke den fjerde, Jean Monnet); de to første blev for øvrigt efter deres død saligkårede. For dem var det indlysende, at kristendommen var kernen i den europæiske identitet, og at det var den eneste sjæl, som man kunne forestille sig til denne store bureaukratiske krop, skabt af politikere. Men de viste aldrig nogen interesse for at skrive det ind i teksterne. Måske vidste de, at det skrevne dræber ånden, eller var det så selvfølgelig, at der ikke var brug for at hugge det i sten?

Spørgsmålet meldte sig 50 år senere i forbindelse med indledningen til udkastet til Den Europæiske Forfatning af 2004 (den Anden Romtraktat). Der rejste sig, især fra katolsk side, formuleret af pave Benedikt 16., et krav om, at forfatningen skulle nævne Europas "kristne rødder". Den formulering kalder på to kommentarer: For det første: når man taler om "rødder", skyldes det, at

man tøver med rent ud at sige, at “Europa er kristent”, og desuden: når man i en forfatningstekst vil gøre opmærksom på disse rødder, er det netop fordi de ikke længere er selvfølgelige.

Så hvad er der dog sket i de 50 år? Grundlæggende to ting: På den ene side har sekulariseringen givet plads til en massiv afkristning af de europæiske samfund på det religiøse såvel som det kulturelle plan (maj ’68 har bidraget til det); på den anden side er islam (via indvandring) kommet ind i såvel hjertet af Europa som ved dets grænser (med Tyrkiets kandidatur). Hvor de populistiske bevægelser fra 1990erne og frem først og fremmest har mobiliseret imod islam, har den katolske kirke for sin del koncentreret sig om den trussel, som sekulariseringen, den nye hedenskab, udgør imod de kristne værdier. I juli 1968 kundgjorde pave Paul 6. den pavelige rundskrivelse (encyklika) *Humanae Vitæ*: Han revsede her angrebet på den traditionelle seksualmoral og den store bølge af frigørelse fra sæder og skikke, som havde bragt Vesten i oprør. Johannes Paul 2. satte senere afvisningen af den kulturelle sekularisering af Europa i system. For ham lå løsningen i at vende tilbage til troen, som han sagde det under sit besøg i Frankrig i 1980, da han udbød: “Frankrig, hvad har du gjort ved de løfter, du afgav ved din dåb”? For Johannes Paul 2. betød dåben, at man blev optaget i kirken; det drejede sig ikke blot om en kulturel tradition. Da Benedikt 16. lod idéen om en

reference til Europas kristne rødder nyde fremme, var det ikke islam, han tænkte på, men først og fremmest denne sekulære kultur (af hans forgænger benævnt “døds-kultur”), som i løbet af et par årtier havde skubbet Europa tilbage i en ny form for hedenskab.

I kølvandet på disse påvirkninger gjorde en hel bevægelse for katolsk generobring kampen mod de nye sekulære værdier til deres vigtigste målsætning: Således i Frankrig, hvor “La Manif pour Tous”¹ lægger ansvaret for homoseksuelle ægteskaber, og dermed for det kristne Vestens sammenbrud, på den nye sekulære kultur, støttet af de eftergivende eliter, og ikke på islam (bevægelsen gjorde i forbindelse med de første marcher alt for at tiltrække jøder og muslimer). Naturligvis markerede Den Sunde Fornuft, som var det politiske udtryk for La Manif pour Tous, øjeblikkeligt sin fjendtlige indstilling til indvandringen, men det var immervæk abort og ægteskab for alle, som var kernen i den konservative katolske mobilisering. Fra 1980erne bevægede også de evangeliske protestanter sig ind på den religiøse genopblomstrings scene; de tog også stærkt på veje imod den fremherskende kulturelle hedenskab, men uden at nævne de kristne rødder i et Europa, som for dem ikke var verdens centrum. Fortiden interesserede dem ikke synderligt. De

---

¹ “La Manif Pour Tous” (demonstrationen for alle) startede i protest mod legaliseringen af ægteskab for homoseksuelle, og er siden fortsat som, hvad nogen har kaldt, “et konservativt 68-oprør” (overs. anm.).

kunne ikke bruge nostalgien til noget: hele verden er en missionsmark, fremtiden ligger i globalisering.

Sideløbende med denne “kaldet til troen”, som udgik fra kirkerne, var der en anden bevægelse, der pludselig, men noget senere, kom i tanke om Europas kristne rødder, dog uden at prædike troens genkomst, og det med god grund, for dens medlemmer var næppe troende. Den konservative højrefløj og de populistiske bevægelser, undertiden sammen med folk fra venstrefløjen, promoverer i virkeligheden “Europas kristne identitet” for at vise deres opposition til islam. For dem er denne identitet en kultur og ikke en tro (meget få populistere går i kirke, og nutidens højrefløj fra Frankrig til Italien og til Storbritannien er altovervejende religiøst indifferente). Front Nationals program til præsidentvalget i 2017 nævner slet ikke kristendommen, men vil styrke verdsligheden (man kan kun finde én henvisning til kirkerne, og det udelukkende i programmet fra 2014, hvor det handler om at engagere sig i bevarelsen af kirkerne som historiske monumenter – en pæn erkendelse af den svage kirkegang). Da den tyske indenrigsminister, Horst Seehofer, i marts 2018 erklærede: “Nej, islam er ikke en del af Tyskland”, gav han som argument, at “Tyskland er kendetegnet ved kristendommen. Søndage som fridag, de kristne helligdage og ritualerne i forbindelse med påsken,

pinsen og julen er en del af det.”² Han nævnte altså kun de kulturelle markører, som er blevet totalt sekulariserede og er uden nogen forbindelse med religionsudøvelse (hvor mange procent af den europæiske befolkning betragter pinsen som andet end en lang weekend, hvor man lader propperne springe?). Og så gælder det især, at de europæiske værdier, som man stiller op imod de nyankomnes, ikke er de kristne værdier (næstekærligheden afviste Jean-Marie Le Pen over for Pascal Bruckner som selvpineri), men derimod liberale værdier, der stammer fra oplysningstiden og sekulariseringen (frihed til at tænke og kritisere, seksuel frigørelse, menneskerettigheder og senere, homoseksuelles rettigheder), det vil i vid udstrækning sige værdier, som forkaster eller kritiserer kirkesamfundene (pave Frans har direkte sagt, at han ikke var “Charlie”).

Naturligvis er der ofte en overlapning mellem tilhængerne af de to bevægelser: aktivisterne i La Manif pour Tous stemmer gerne på Front National. Men hvis man vil forstå, hvad der foregår, er det ikke desto mindre vigtigt at være meget opmærksom på mangfoldigheden i perspektiverne.

Debatten om Europas kristne identitet hviler ikke på en binær modsætning Europa-islam, men på en

---

² <https://www.nouvelobs.com/monde/20180316.OBS3722/l-islam-ne-fait-pas-partie-de-l-allemande-cette-phrase-du-ministre-horst-seehofer-est-un-tournant.html>

trekant, hvor de tre poler er 1. den kristne religion, 2. Europas verdslige værdier (selvom de undertiden henføres til en kristen identitet), 3. islam som religion. Det evindelige spørgsmål: "er islam forenelig med ... (frit valg) demokratiet, de europæiske idéer, verdslighed osv.?" rejser i virkeligheden et andet spørgsmål: Hvad bringer os i modsætning til islam? Kristendommen eller oplysningstiden? Man kan ikke komme uden om det ved at slå det hen og hævde, at verdsligheden er et barn af kirken, eller at kirken i dag har integreret oplysningstidens budskab: Benedikt 16. kastede jo netop kirken ud i en kritik af oplysningstidens ideologi, og det er blevet fulgt op af flere katolske intellektuelle (Rémi Brague, Pierre Manent).

KAPITEL I

Den kristne arv: En selvfølgelighed

Der er ingen tvivl om kristendommens betydning i den europæiske historie, ja i selve idéen om Europa. Det område, som man i dag kalder Europa, svarer stort set til området for den romersk-katolske kristendom i det 11. århundrede. Det siger sig selv, at de vigtigste juridiske og politiske begreber, som har formet den statslige konstruktion og derefter konstruktionen af Europa, er blevet udtænkt i et kristent miljø.

Arv eller ej fra kristendommen

Det er givet, at de første universiteter var religiøse institutioner, og at de første intellektuelle var gejstlige. Men denne kristendom var på ingen måde lukket om sig selv: den nød godt af udvekslinger og bidrag fra grækere, romere, muslimer, jøder osv. Den tids lærde var åbne og optog det, de fandt godt, hvor de end fandt det. Men det ville være en fejl at overføre denne filosofiske åben-

hed, som var særegen for den intellektuelle elite, til hele samfundet, som man f.eks. ser det i den nutidige rekonstruktion og ofte indbildte forestilling om en middelalder, hvor Andalusien blev paradigmet på religionernes sameksistens: Disse fremstillinger er i det store og hele anakronistiske konstruktioner (hvilken "multikulturalisme" fandtes der i middelalderen?), som skal tjene til at sige noget om nutidens problematikker, og som kan udnyttes af såvel en højre- som en venstrefløj. Selvom de økumeniske festivaler for kirkemusik er æstetiske succeser, siger de ikke meget om datidens forhold mellem de religiøse samfund eller de teologiske diskussioner. Man kan desuden i dag have samme kulinariske eller musikalske smag, uden at det forudsætter en harmonisk politisk sameksistens (palæstinensere og israelere er fælles om falafel, tyrkere og armeniere om farserede vinblade...). Omvendt, hvis man betragter kulturen antropologisk,³ befinder europæerne sig i dag langt fra deres egen middelalder (det er for øvrigt ud fra disse kulturelle snit, at *École historique des Annales*⁴ har udviklet mentalitetshistorien som historien om kulturelle brud).

---

3 Antropologi er dels et fag, men betyder også generelt 'læren om mennesket og menneskeracerne' (overs. anm.).

4 Annalesskolen, historisk skole, som brød med den traditionelle historiefortælling om krige og konger, og hvor man i stedet interesserede sig for samfundet og dets skikke og trosforhold såvel som for dets økonomi (overs. anm.).

På den anden side er der faktisk et intellektuelt forløb, en udvikling af retsvidenskab og institutioner, en konstruktion af samfundene gennem historien, som forklarer nutiden.

Tilfældigvis taler man i dag ofte om et "jødisk-kristent" Europa, men udtrykket giver ingen mening. Hvis det er for at sige, at kristendommen har sin oprindelse i jødedommen, er det overflødigt, og jøderne kan ikke genkende sig selv i det, som kirken har gjort ved dens hebraiske arv. Hvis det er for at sige, at jødedommen som sådan har spillet en nøglerolle i opbygningen af den europæiske identitet, er det en misforståelse. Det, der er overført fra jødedommen til kristendommen, er det, som kirken har villet lade overføre, og det drejer sig ikke om meget; kirken har for eksempel udelukket Talmud, som er så vigtig i den jødiske tradition. For kirken bestod en af de værste synder i at "judaisere" katolicismen (at være "jødisk-kristen" i det 16. århundredes Spanien kunne føre til, at man blev brændt på bålet). Ghettoen var jo en udelukkelse fra samfundet. Og kirken holdt justits med hvem, der kunne forlade ghettoen. Da den jødiske kultur i det 19. århundrede overgik til den fremherskende kulturs lejr, det som man metaforisk har kaldt "udgangen fra ghettoen" (og som undertiden var meget konkret ment), var det udviklingen i den store jiddische kultur, som, selvom den er præget af religionen, er en sekulær kultur, som især har udviklet sig i Østeuropa.

Paven og Kejseren

Det 11. århundrede er en afgørende periode: i samme øjeblik Det Store Skisma i 1054 definitivt adskiller den romersk-katolske kirke fra den orientalsk-ortodokse, opstår – på grund af den voldelige konflikt mellem paven og kejseren om hjemlen til legitimitet og politisk magt – spørgsmålet om båndet mellem religion og politik, mellem myndighed og magt (*auctoritas* og *potestas*). Med tiden vinder kejseren – eller rettere den verdslige hersker. Ikke som det verdsliges sejr over det religiøse, men som en omdefinering af den verdslige magt til at være et udtryk for Guds vilje. Magten er i sig selv legitim som vilje, dvs. som en afspejling af Guds vilje, og magten vinder over lærdommen: det er denne teologisk-politiske matrix, som kommer til at spille en rolle i udarbejdelsen af forestillingen om den suveræne nation og om Loven som udtryk for den politiske vilje og ikke for naturretten. Alt dette har man i middelalderen i det store og hele udarbejdet og debatteret i en europæisk virkelighed, hvor gejstlige og ideer cirkulerede uafhængigt af deres “nationale” tilhørsforhold, og hvor alle skrev på latin. Kirken definerede på et tidligt tidspunkt en “overnationalitet” (tilgiv mig anakronismen: begrebet nationalstat blev faktisk kun udviklet langsomt igennem århundrederne).

Udover denne politiske teologi (suveræniteten begrænset af naturloven), som uden besvær blev sekulariseret, berører kristendommens bidrag fundamentale forhold inden for de mest forskelligartede områder

For eksempel har de to parallelle fænomener, institutionaliseringen af inkquisitionen og reguleringen af angereen (skriftemål) i vidt omfang bidraget til at udtænke begrebet om “menneskets indre”, der, som Foucault i sine seneste værker har vist, er centreret om spørgsmålet om sandheden om selvet, som er kernen i psykoanalysen (en dybt katolsk lærdom, som Lacan⁵ altid har sagt). Forhold så specifikke som en politiundersøgelse (indsamling af indicier, jagten på en tilståelse, som stadig er et centralt element for politiet i det katolske Europa, rundspørge i nabolaget), og nævningeting (hvor sandheden om personen viser sig i vedkommendes udsagn), er ganske rigtigt blevet formet af kirkens retslærde og i særdeleshed af inkquisitionen. Konkilet i Trento (1545-1563, overs. anm.) har spillet en stor rolle i definitionen af en kristen antropologi, som stadig præger Europa (familien som centrum om parret og ikke gruppen, symmetrien mellem ægtefællerne, som er noget af et brud i forhold til romerrettens opfattelse). I den forstand kan man sige, at de

---

5 Jacques Lacan, 1901-1981, fransk psykiater og psykoanalytiker (overs. anm.).

vesteuropæiske samfunds antropologi er blevet dybt præget af kristendommen, og det ikke kun inden for det juridiske og politiske område. Det drejer sig naturligvis om den romersk-katolske kristendom, der i sin iver efter at få synderen til at indrømme (og dermed sætte navn på) sin synd fjerner sig fra den orientalske udgave, som er mere interesseret i Guds stråleglans end i menneskets elendighed.

Den protestantiske Reformation

Det andet afgørende tidspunkt finder man ved overgangen til det 16. århundrede, nemlig i de 25 år der gik mellem opdagelsen af Den Nye Verden og offentliggørelsen af Martin Luthers 95 teser (1517). Koloniseringen og Reformationen vender op og ned på Europas selvopfattelse. De år markerer indledningen på en lang periode med uro og slutter med Den Westfalske Fred i 1648, som skaber en ny stabilitet, baseret på de stater, hvis suverænitæt er territorial, og som kontrollerer det religiøse: der findes nu ikke længere religiøse instanser, der er hævet over staten. Det tilskynder kirken til lidt efter lidt at selvstændiggøre sig: den skiller sig ud fra de europæiske stater, og ved at gøre det bliver den verdensomspændende.

Den protestantiske Reformation har indført en ny religiøs kultur. Fremover kan man ikke længere kun

tale om et kristent Europa, men om et protestantisk eller katolsk Europa. Men tilbage står spørgsmålet om, hvad de på den ene side endnu har tilfælles, og hvad der på den anden side henhører under to forskellige religiøse kulturer. Kan man for øvrigt tale om en "protestantisk kultur" i almindelighed? Den lutherske tradition er meget anderledes end calvinismen, men først og fremmest har fremkomsten efter Første Verdenskrig af De Forenede Stater som repræsentant for en ny model for globalisering introduceret en sammenblanding af amerikanisering og protestantisme, skønt de amerikanske udgaver af protestantismen langt fra har været fremherskende i Europa.

Men bortset fra forskellen i religiøsitet er det indlysende, at kløften mellem et protestantisk og et katolsk Europa helt grundlæggende har forandret det kulturelle landskab. I dag genfinder man forskellene i detaljer, som på en gang er trivielle og væsentlige, fra antallet af selvmord til størrelsen på familiers opsparing, fra indretningen af hotelværelser (dobbeltsenge i protestantiske lande, "ægteskabsseng" i de katolske områder: et miskendt krav fra Koncilet i Trento). Hvis man tager i betragtning, at grænsen mellem det flamske Belgien og Holland udelukkende er religiøs, må man indrømme, at man spiser bedre på katolsk jord (og man kan stadig i det irlandske "køkken" se en sørgelig konsekvens af den engelske imperialisme på lige fod med hungersnøden, men uden de samme konsekvenser).

Det ville imidlertid være alt for farligt at "essentialisere" dette brud. I det lange løb holder klichéerne ikke: Der er ikke en katolsk fertilitet, der står i modsætning til en protestantisk; den katolske kapitalisme klarer sig ikke dårligere end sin protestantiske rival, som ifølge Max Weber ellers teologisk set burde være bedre rustet; populismen klarer sig godt i såvel nord som i syd, selvom den protestantiske populisme er mere liberal med hensyn til moral end den tilsvarende katolske. De eneste schweiziske kantoner, der stemte imod et forbud mod minareter i 2009, var ganske vist protestantiske, og dog er den populistiske forankring størst i de kantoner, der historisk altid har været protestantiske. Den tyske "Bekennniskirche",⁶ der gjorde modstand mod nazismen i Tyskland, var ganske vist protestantisk, men det var i det protestantiske Preussen og ikke i det katolske Bayern, at det nazistiske parti fik flest stemmer. At betragte den "angelsaksiske" protestantisme som selve globaliseringens kultur, er at ignorere dens kompleksitet og

---

6 I dansk teologisk tradition plejer man at bruge det tyske ord "Bekennniskirche" (Bekendelseskirken), fordi dens hovedskrift, Barmenererklæringen (forfattet i 1934 af 150 teologer) er skrevet på tysk, og fordi den ledende teolog var den schweiziske tysksprogede teolog Karl Barth. Nazismen nævnes ikke direkte i erklæringen, men var den tydelige modstander i dens sammenblanding af politik og religion. En vigtig skikkelse i den tyske Bekennniskirche var Bonhoeffer, der tilsluttede sig bevægelsen, og som i april 1945 blev hængt i Berlin for deltagelse i mordforsøget på Hitler. (Kilde: teolog Ulla Bjerregaard Salicath).

historie, i dette tilfælde den dybe kløft mellem lutheranismen og calvinismen og dennes mutationer på den anden side af Atlanterhavet. Der er langt fra selv-sekulariseringen, som er særlig for lutheranismen, til den evangeliske calvinismes genopståen i Amerika. Den angelsaksiske *Common Law*, som stræber efter at erstatte den oprindelige romerret i de europæiske institutioner (f.eks. i domstolen i Strasbourg), er ikke født af protestantismen, men i Middelalderens klostre under det frankofone og katolske Platagenêt-dynasti.

Men det, der er vigtigt for os her, er mindre forskellene i den religiøse kultur end det politiske resultat af religionskrigene, dvs. oprettelsen af Den Westfalske Stat. I mangel af en "religionernes fred" er det politikken, som fremover fastsætter det religiøses stilling i Europa. Og sådan ser billedet stadig ud.

Religionskrigene og Den Westfalske Stat:

1517-1648

Det store europæiske traume kan føres tilbage til religionskrigene. De tager afsæt i teologiske spørgsmål (nåden og frelsen), som aktørerne betragter som essentielle og ikke til forhandling. De to sidste af Martin Luthers 95 teser levner ingen plads til kompromisser: "De kristne bør formanest til at stræbe efter at efterfølge deres hoved, Kristus, gennem straffe, død og helvedespinsler, og såle-

des hellere indgå i Himmerige gennem mange trængsler end gennem en falsk freds sikkerhed”.

Religionernes manglende evne til at skabe fred

Man kan ganske vist forklare, hvorledes reformationen udtrykker – snarere end skaber – en omvæltning af tidens sociale, kulturelle og intellektuelle rammer til fordel for nye aktører. Men det forhindrer ikke, at man *de facto* slår hinanden ihjel for dogmer og for troen. Volden er religiøs i såvel sit udgangspunkt som i sin iscenesættelse, sådan som blandt andre Olivier Christin og Denis Crouzet⁷ har påvist. Men på det religiøse plan er der ikke noget at forhandle om til trods for uophørlige bestræbelser fra konger og kejsere (som Frans 1. og Karl 5.) på at få de to lejres teologer til at finde et kompromis (fiaskoer ved møderne i Poissy, Worms, Ratisbonne). Religionerne viser sig ude af stand til at skabe indbyrdes fred, for man kan ikke forhandle om dogmer, men udelukkende om det religiøses stilling (et råd til lægfolk (*laïques*)⁸), som vil

7 Franske historikere med speciale i den omtalte periode (overs. anm.).

8 I overensstemmelse med den sprogbrug, der har vundet hævd i Frankrig, bruger forfatteren substantivet “*laïque*” til at betegne de fransk-mænd og -kvinder, som identificerer sig med den verdslige lejr, også som svarende til en “sekulariseret person”, “ikke-religiøs”, og substantivet “*laïc*” for at betegne en katolsk lægmand i modsætning til en “præst” inden for rammerne af den katolske kirke. Vi bruger på europæisk plan udtrykket “sekulære” for at tale om dem, hvis tankegang og levevis er helt sekulariserede, men uden at de nødvendigvis har antaget den anti-

reformere islam). Man fortsætter i dag med at fremme den interreligiøse dialog for at gå imod den religiøse vold, men det fungerer ikke bedre end i det 16. århundrede. Man kan ikke løse religiøse konflikter gennem teologiske debatter. Det er en blindgyde at begynde med det teologiske spørgsmål.

Lidt efter lidt forstod det 16. og 17. århundredes politiske aktører, at man ikke kunne vinde religionskrigene. Det mest interessante tilfælde handler om Karl 5.: en from katolik, en drabelig hugaf i forhold til de protestantiske kættere, besat af apokalypsen, og en hersker, som drømte om at forene kristenheden, dvs. Europa, mod tyrkerne. Selv var han overbevist europæer (hans modersmål var fransk, og spanierne krævede, uden tvivl forgæves, at han lærte spansk for at kunne regere i Madrid; han talte heller ikke tysk, da han i 1521 ankom til Tyskland for at forsøge at få Luther til at angre), alligevel var han den første der underskrev en “religionernes fred” og anerkendte fyrsternes ret til at vælge deres stats religion (religionsfreden i Augsburg i 1555).⁹ Historiens ironi: Det var hans egne tropper, lutheranske landsknægte, der var lige så billedstormende som svindlende, der plyndrede Rom i 1527.

religiøse holdning som “*la laïcité à la française*”.

9 Denis Crouzet: *Charles Quint, Empereur d'une fin des temps*, Odile Jacob, 2016.

Som Christin viser, er det nu politikken, der afgør det religiøses stilling.¹⁰ Det er endt med, at staten selv skaber "religionsfred" ved at fastlægge det religiøses stilling og således løse den gamle konflikt mellem paven og kejseren til fordel for sidstnævnte. Det er det, som princippet *Cujus regio, ejus religio* (landets religion er fyrstens) betyder: Herskeren bestemmer over det religiøse. Det er staten, som bestemmer spillets regler, og sådan er det stadigvæk. Den moderne nationalstat opstår i 1648 i forbindelse med Den Westfalske Fredsaftale, som sætter den territoriale suverænitet i centrum for den politiske orden. Den Westfalske Stat er sekulær, men den er ikke verdslig, for den kontrollerer det religiøse. Det er en konsekvens af det store brud, som reformationen skaber i det europæiske rum ved at bryde den katolske kirkes universalitet. Derefter er man ikke længere kristen, men katolik eller protestant. Og det er den politiske magt, som administrerer fordelingen af styrkeforholdene.

Reformationens succes gør en ende på kirkens krav på det politiske. Denne grundlæggende kløft findes stadig. Den katolske kirke genopbygger sig i en anden universalitet, nemlig globaliseringens, men den er ikke længere sjælen i det politiske Europa. Der er på ingen måde tale om, at tingene er blevet "adskilt", for det poli-

tiske blander sig direkte i det religiøses domæne (således bekræfter den såkaldte Gallikanske Deklaration¹¹ i 1682, som Ludvig 14. tilskynder til, koncilets overlegenhed i forhold til paven). Der er slet ikke tale om fremkomsten af religionsfrihed, og heller ikke af tolerance. Sidstnævnte kommer senere (i 1784 i Ediktet om Tolerance i Frankrig for protestanterne, i 1827 i England for katolikkerne, og ... i 1967 i Spanien for protestanterne), og religionsfriheden kommer endnu senere (den første bekræftelse på denne frihed er det berømte første tillæg (first amendment) til den amerikanske forfatning).

I Europa kan man sige, at sekulariseringen på en og samme tid følger nationalstatens opkomst, og at dens kulturelle moderskød forbliver kristent. For staten stiller sig ikke tilfreds med at kontrollere den religiøse institution. I sin lutheranske udgave, som stræber efter at blive udbredt, gør den nye stat den religiøse norm til sin og sekulariserer den ved hjælp af den verdslige lovgivning; den påtager sig igen visse af kirkens funktioner (efter at have konfiskeret dens rigdomme), særligt inden for velgørenhed og undervisning. Hospitser og hospitaler er i de protestantiske områder statens ansvarsområde; andesteds bevarer kirken en vigtig rolle, men kan ikke længere erstatte eller konkurrere med staten.

---

¹⁰ Olivier Christin *La Paix de Religion, l'autonomisation de la raison politique au XVIIe siècle*, Paris, Seuil, 1997.

---

¹¹ Vedtaget af en kirkeforsamling indkaldt af Ludvig 14. Erklæringen består af fire artikler, der alle indskrænker pavestolens magt i Frankrig (overs. anm.).

Men denne overtagelse af prærogativer, som tidligere tilkom kirken, går langt videre end det sociale område. Fremover er det Staten, som skal fremme sædelighed og definere den sociale moral. Den er ikke længere den åndelige magts sekulære gren: den skal påtage sig ansvaret for spørgsmålet om det gode og det onde. Dernæst opstår de blasfemiske forbrydelser, lovene der handler om sæder og skikke ("utugt", prostitution, utroskab, abort),¹² staten spærre afvigerne inde, øvrighedspersonen erstatter præsten, loven overflødiggør det private skriftemål (som illustreret af Nathaniel Hawthornes *Det flammende bogstav*¹³). Synden forvandles til en forbrydelse, og undertiden tøver staten ikke med at kriminalisere det, som kirken tillader, for eksempel tiggeri eller prostitution. "Dyden" bliver en politisk værdi (den franske revolution laver en skærpet brug af det ord). Men man forbliver inden for den samme definitionsramme af det gode og det onde, og gudløshed betragtes som en alvorlig social uorden, som et angreb på den

---

12 Om dette emne se Harold Berman: *Law and Revolution, II: The Impact of the Protestant Reformation on the Western Legal Tradition*, London, Belknap 2006.

13 Ifølge Gyldendals Den Store Danske er bogen "en skæbnefortælling fra de første pilgrimmes Amerika. Kvinden Hester Prynne nægter at oplyse, hvem der er far til hendes datter, kærlighedsbarnet Pearl. Som straf må hun bære et skarlagensrødt A (adultery) på sit kjolebryst. Med denne symbolske stigmatisering som baggrund skaber Hawthorne et bemærkelsesværdigt kvindeportræt og udforsker de indre landskaber hos sine personer." (overs. anm.)

offentlige orden (Robespierre holder en tale til Nationalkonventet, hvori han fordømmer ateismen).¹⁴ Med hensyn til udvidelsen af den nye statsmodel er der ikke tale om liberalisme eller afkristning, kun om sekularisering af den religiøse norm både hvad angår definition og overtrædelse. Det er også derfor, at man stadig kan tale om en "kristen kultur".

Den moderne stat og religionernes status

Man kan af religionskrigene drage en generel konklusion: I sidste instans er det altid staten, der bestemmer over det religiøse. I den forstand er alle stater sekulære, men det har intet at gøre med befolkningernes religiøse praksis. Der findes sekulære stater, hvor den religiøse praksis er meget stærk, for eksempel i USA, hvor *the first amendment* forsvare adskillelsen mellem religion og politik. Forskellen i forhold til Frankrig ligger i den kendsgerning, at i det amerikanske system beskytter adskillelsen det religiøse over for det politiske, hvorimod den i Frankrig beskytter det politiske i forhold til det religiøse. Men USA er og forbliver ikke desto mindre et land med en skarp adskillelse mellem staten og kirkesamfundene. Det amerikanske paradoks er, at religionsudøvelsen ikke

---

14 *Discours sur la religion, la République, l'esclavage*, La Tour d'Aigues, Édition de l'Aube, 2016. Den franske Revolution har aldrig været verdslig, den har villet indoptage det religiøse, den har kæmpet imod kirken, ikke imod religionen.

var så stærk, dengang de forskellige stater finansierede præsteskabet, og at den store bølge af "religiøs vækkelse" fra begyndelsen af det 19. århundrede, som har formet den amerikanske religiøse mentalitet, gik hånd i hånd med, at adskillelsen effektivt trådte i kraft.¹⁵ I Frankrig adskiller loven af 1905 først og fremmest den katolske kirke fra den republikanske stat; denne adskillelse bliver udbredt til alle trosretninger, men har slet ikke samme indvirkning på de ikke-katolske, jøder og protestanter har nemlig støttet denne lov. Og endelig endnu et eksempel: Det genforenede Italien bliver boykottet af den katolske kirke, som selv skiller sig ud fra den nye stat (paveligt dekret *Non Expedit* i 1868), selvom langt hovedparten af befolkningen fortsætter med at være både hyppige kirkegængere og patrioter.

Kejserrigerne kunne bedre tilpasse sig den religiøse mangfoldighed, for de accepterede princippet om forskelligartede rum, de være sig horisontale (hvor periferien er mere fri) eller vertikale (hvor man har den transcendens, som man ønsker). Nationalstaten har derimod et problem med homogeniseringen af sit territoriale rum og med sit forhold til transcendenten. Man har ganske vist "føderale" republikker, men føderalismen forudsætter altid ligemænd som i USA, hvor de enkelte stater, der aldrig har repræsenteret en sproglig, et-

nisk eller kulturel forskellighed, har accepteret at uddelegere en del af deres magt til et centrum, som de har valgt (også selvom den amerikanske borgerkrig viste føderalismens begrænsninger).

Og endelig: selv i en stat, som kalder sig religiøs som Irans islamiske republik, er det også det politiske, der bestemmer over det religiøse. Der findes ingen steder en selvstændig og uafhængig religiøs instans, som dikterer staten, hvordan en religiøs stat bør være. Et Vogternes Råd er ganske vist af den iranske forfatning udtænkt til at godkende, at de love, som parlamentet vedtager, er i overensstemmelse med islam. Men da der konstant var konflikter mellem de to institutioner, oprettede man en tredje instans, Eksperternes Råd, som skulle skabe enighed mellem Vogternes Råd og parlamentet. Det består af magtens mænd fra den ledende gruppe, der skabte revolutionen, og det er i al væsentligt politisk.

Intet sted kan en teolog ustraffet banke på døren hos diktatoren, præsidenten eller magten i almindelighed for i religiøse vendinger at anfægte en beslutning, taget af den politiske magt. Den person vil uvægerligt ende i fængsel, i Iran såvel som i Saudi Arabien (og tidligere på bålet, som Savonarola¹⁶ i Firenze). Saudi Arabien er også et scenario for denne teokratiske optiske illusion,

¹⁵ Mark A. Noll, *The scandal of the Evangelical Mind*, Grand Rapids, Eerdmans, 1995.

¹⁶ Girolamo Savonarola, en italiensk tiggermunk og prædikant, der kritiserede den gejstlige korrupsion og trodsede paven. Han blev dømt og både hængt og brændt den 23. maj 1498. (overs. anm.)

skønt monarkiet hævder, at det ikke har en forfatning, fordi Koranen er forfatningen, og *shariaen* er loven. Og så en skønne dag i 2017 får kronprinsen denne illusion til at bryde ved med et slag at sætte præsteskrabet på plads, uden at nogen protesterer, for alle ved, hvor den reelle magt ligger.¹⁷

Kristendommens globalisering

Efter de store opdagelser og den første fase af kolonialismens udbredelse havde Europa ikke længere monopol på kristendommen. Den katolske kirke kastede sig helt fra begyndelsen af det 16. århundrede hurtigt ud i et globalt missionsprojekt (Luther interesserede sig aldrig for det, og de protestantiske missioner kom først i gang meget senere, i begyndelsen af det 19. århundrede). I de oversøiske områder genfandt kirken problematikken i forhold til spændingen med de europæiske stater, men denne gang i deres koloniale inkarnationer. Kolonimagterne (Portugal, Spanien og senere Frankrig), ville kontrollere den katolske kirke i de nye koloniserede områder. Det var princippet med *padroado* (portugisisk for protektorat), anerkendt af Pave Paul 3. i pavebullen *Aequum reputamus* (1534): kolonimagten havde ret

til at kontrollere udnævnelserne af biskopperne, den finansierede præsteskrabet og opførelsen af kirkerne, og først og fremmest havde den monopol på at kontrollere missionerne. Alt i alt betød det, at kirkerne i kolonierne var simple filialer af hovedlandet. Således ville portugiserne forbyde udsendelsen af ikke-portugisiske missionærer til Indien, Spanien forbeholdt sig kontrollen med missionerne i Amerika, og Colbert gav de franske munkeordener monopol på at forkynde Evangeliet i "Det nye Frankrig" i Nordamerika.

Men samtidig med at kirken anerkendte *padroado*-princippet, forsøgte den uophørligt at omgå det ved at oprette nye missionærordener (den vigtigste var Jesuitordenen, der blev anerkendt i 1540 af selvsamme pave Paul 3.), og nye institutioner som den hellige Congregatio de Propaganda Fide (forsamlingen til troens udbredelse, overs. anm.), der blev stiftet i 1622, og som hørte direkte ind under Rom og rekrutterede missionærer fra alle lande og anviste dem et missionsland uden overhovedet at tage hensyn til vedkommendes oprindelige nationalitet. For at omgå "koloni-biskopperne", som havde hovedlandets nationalitet og var blevet udnævnt derfra, udnævnte Rom "apostoliske vikarer", som udelukkende var afhængige af pavestolen og var blevet rekrutteret uden hensyntagen til deres nationalitet. Endvidere påtog kirken sig at udanne et indfødt præsteskrab (allerede midt i det 16. århundrede for Mexicos vedkommende og et århundrede

¹⁷ I oktober 2017 lader kronprins Muhammed bin Salman en halv snes wahhabitiske religiøse mænd arrestere, fordi han anså dem for at være fjendtligt indstillede til hans reformer af den religiøse lov.

de senere for Kinas). I 1658 oprettede pave Alexander 7. Foreningen for Ydre Mission, uafhængig af kolonimagterne. Kirken etablerede således en "globaliseret katolicisme". Det skabte afgjort spændinger i forhold til kolonimagterne. Jesuiterordenen blev den, de afskyede mest. Den autonome jesuitiske "provins" i Paraguay (hvis officielle sprog er guarani) blev i 1767 opløst af portugiserne. Jesuiterordenen bandlystes i samme periode i de europæiske lande, som afslog den voksende indflydelse fra en religiøs orden, der ikke var knyttet til et bestemt land (i dag ville man kalde den kosmopolitisk), og som ikke var afhængig af Rom (den ene fordrivelse følger oven på den anden fra 1763 til 1880, herunder i den tolerante schweiziske konføderation i 1847). Da det ikke lykkedes kirken at hævde sig som de europæiske fyrsters i det mindste åndelige lensherre, udviklede den en "verdensomspændende åndelig regering".

Det 19. århundrede er også en periode med spændinger mellem kirken og de europæiske regeringer, samtidig med at der vokser en politisk antiklerikalisme frem. Denne spænding har begunstiget udviklingen af det, man i Frankrig kalder ultramontanismen, menighedens troskab og direkte loyalitet over for paven, på bekostning af alle gallikanismen (den fransk-katolske kirkes lære, overs. anm.) og tilhængerne af de nationale kirker eller Konkilkkirkerne.¹⁸ Det Første Vatikanerkoncil (1870) er-

¹⁸ En katolsk retning, der er præget af Det Andet Vatikanerkoncil, og som er mere økumenisk og liberal end den traditionelle katolicisme

klærede netop, at "paven er ufejlbarlig", hvilket stadfæstede pavens absolutte kontrol med kirken på et tidspunkt, hvor han mistede det, der var tilbage af Kirkestaten. Missionsbevægelsen forsynede Vatikanet med et fremragende instrument til at øve indflydelse i verden. Kort sagt, aldrig havde kirken været så stærk i hele verden, og aldrig havde pavemagten haft en sådan kontrol med kirken, som i det århundrede hvor den tabte det politiske slag om Europa. Krisen nåede sit højdepunkt med mobiliseringen til fordel for paven i forbindelse med Roms fald i 1870: den første "internationale brigade" i europæisk historie var bataljonen af pavelige vovehalse, der forgæves kom for at forsvare Rom imod den italienske hær.

Naturligvis er den kristendom, der prædikes i missionerne, fuldstændig europæisk, og undervisningsforløbet på de katolske præsteseminarier for indfødte er det samme som i Europa. I den forstand bidrager kirken til at berøve de koloniserede folk deres kulturelle tradition og vestliggøre dem. Men samtidig bruger missionærerne de lokale sprog og skaber meget ofte et skriftsprog i områder, hvor der tidligere ikke var noget. De har ofte et fjernt forhold til de verdslige kolonimagter, og først og fremmest er de med til at danne de indfødte eliter, som man senere vil genfinde i uafhængighedsbevægelserne. Endelig udvikler en ikke ubetydelig minoritet blandt

(overs. anm.).